

PAPER DETAILS

TITLE: RHODIAPOLIS PİSKOPOSUK KİLİSESİ`NDE İSLEVİ TARTİSMALİ MİMARİ

DÜZENLEMELER: YÜKSEK NEF AYRIMI VE OTURMA SEKİLERİ

AUTHORS: Ayça TIRYAKI

PAGES: 21-30

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1358213>

RHODIAPOLIS PİSKOPOSLUK KİLİSESİ'NDE İŞLEVİ TARTIŞMALI MİMARİ DÜZENLEMELER: YÜKSEK NEF AYRIMI VE OTURMA SEKİLERİ PROBLEMATIC ARCHITECTURAL ARRANGEMENTS OF THE EPISCOPAL CHURCH OF RHODIAPOLIS: HIGH BARRIERS AND BENCHES

Ayça TİRYAKİ*

Özet

Rhodiapolis antik kenti, Antalya'nın Kumluca ilçesinde, Likya Bölgesi'nin güneydoğusunda yer alır. Dokuzuncu yüzyıla kadar piskoposluk listelerinde ismi geçen kentin akropolisinde piskoposluk kilisesi bulunur. Üç nefli bazilika planlı kilise, mimari özellikleri ve mimari plastik eserleri gözönüne alındığında 5.-6.yüzyıllara tarihlenmektedir. Bu makalede kilisenin sonraki bir evresine ait orta nefte yapılan mimari düzenlemeler incelenmiş, Bizans dini mimari envanteri içinde nadir görülen bu mimari özelliklerin ne amaçla yapılmış olabileceği tartışılmıştır. Bunlardan ilki kilisenin nef ayırımında yüksek bariyerlerin kullanılmasıdır. Naosu üçe ayıran güney ve kuzey stylobatlar üzerinde, sütun kaideleri arasında moloz duvarlar ortaya çıkarılmıştır. Bu duvarların hemen önünde, yan nefler boyunca kaliteli işçilikle yapılmış iki yüzü bezekli çok sayıda levha parçaları, iki kenarı levha oluklu payeler ve levha üstü parçaları bulunmuştur. Özellikle güney nefte ortaya çıkarılan levhaların bulunuş şekli ve nef zeminine düşme pozisyonundan her biri farklı süslemelere sahip bu mimari plastik eserlerin orta nef boyunca bu moloz duvarların üzerinde, sütunların arasında kullanılmış oldukları tespit edilmiştir. Nef ayırımındaki bu yüksek bariyerin zeminden yüksekliğinin en az 1.75 m olduğu tahmin edilmektedir. Erken Bizans kiliselerinde pek görülmeyen bu tipte bir mimari düzenleme, yan neflerden orta nefe geçişi engellediği gibi orta nefin görülmesini de engellemektedir. Yüksek bariyer kullanımı, nadir olmakla birlikte farklı coğrafyalarda (Anadolu, Makedonya, Kuzey Afrika) görülmektedir. Bu yapılar arasında ortak bir özellik bulunmamaktadır. Bu mimari düzenlemenin katekümenler için yapılmış olabileceği düşünüle bile, neden bazı kiliselerde uygulanıp diğerlerinde uygulanmadığı cevaplanması gereken bir sorudur.

Kilisenin alışılmamış özelliklerinden bir diğeri de, yapının orta nefinde oturma yerlerinin bulunmuş olmasıdır. Kuzey stylobatın batı kısmında duvara bitişik olarak inşa edilmiş 4.20 m uzunluğunda bir oturma sekisi ortaya çıkarılmıştır. Aynı şekilde güney stylobatın hemen önünde başka bir oturma sekisine ait in-situ halde dikine yerleştirilmiş kaplama

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, e-posta: aycatir@istanbul.edu.tr
Bu araştırma Türk-Amerikan İlmî Araştırmaları Derneği ve İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir (Proje No: 14360).

parçalarına ve mozaik üzerinde bıraktıkları izlere rastlanmıştır. Dolayısıyla kilisenin sonraki evresine ait 11 m. uzunlukta oldukları anlaşılan bu oturma sekilerinin, orta nefin hem kuzeyinde hem de güneyinde karşılıklı olarak yapılmış oldukları tespit edilmiştir. Ayinin yapıldığı orta nef içinde oturma yeri olarak yapılmış sıraların yer alması, Bizans mimari envanteri içinde nadir rastlanan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaklaşık 40 kişilik bir kapasitesi olan bu oturma sıralarının cemaat içinde, ayinde ayakta durmakta zorlanan belirli bir kesim için yapılmış oldukları tahmin edilebilir. Bu uygulamanın da bazı kiliselerde olup da diğerlerinde olmaması cevaplanması gereken bir diğer sorudur. Oturma sıralarının korunduğu az sayıdaki örnek ve kilise envanterleri göz önünde bulundurulduğunda zaman içerisinde kolaylıkla deforme olabilen ya da ortadan kalkabilen bir malzemeyle yapılmış olması akla gelebilir.

Anahtar Sözcükler: Rhodiapolis, Likya, Kilise, Yüksek Bariyerler, Oturma sekileri.

Abstract

The ancient city of Rhodiapolis is located to the southeastern Lycia, at Kumluca, Antalya. The name of the city can be found on the episcopal lists until the 9th century. An early Byzantine episcopal church is situated in the acropolis of the city. The church was excavated and completely uncovered between 2007-2012, however the adjacent buildings to the north of the church have not been excavated yet.

Having basilica plan with two aisles and a nave, the episcopal church can be dated to 5th and 6th centuries based on its architectural features and decoration. The architectural arrangement of the nave made in the later phase of the building is analyzed and the purpose of these arrangements, which are rarely seen in the Byzantine ecclesiastical architecture inventory, are discussed in this article.

The first of these unusual arrangements is the high barriers constructed at intercolumniations. On the south and north stylobates of the nave, the poorly constructed rubble walls were uncovered between the column bases. Large number of well decorated slabs, piers and upper elements of the slabs were found along the side walls. The location of the slabs unearthed in the south aisle indicates that these well decorated slabs were placed on the rubble walls between the columns facing the nave.

The height of the intercolumniation is estimated to be at least 1.75 m. This type of architectural arrangement, which is unusual in other early Byzantine churches, prevents both accessing to and visibility of the nave. The use of high barriers along the nave is rarely seen in other regions. (Anatolia, Macedonia, North Africa) There are no common features between these churches. The architectural arrangement with the use of high barriers is considered to be made for the catechumens. However, the question of why this arrangement was made in only some churches remains unknown.

Another unusual feature of the Rhodiapolis church is the placement of benches along the nave on both sides. A bench adjacent to the wall on the north stylobate was uncovered during the excavations. Also belonging to another bench, there are some in-situ revetments placed in upright position and some traces of the bench on the mosaic floor found in front of the south stylobate. Thereby it is understood that the benches of about 11 m. in length were constructed during the later phase of the building along the north and south sides of the nave.

The placement of benches in the nave in which the liturgical ceremony was performed, is not common in early Byzantine architectural inventory. In some early examples the benches were constructed along the lateral walls of the churches, contrary to Rhodiapolis.

These benches having a capacity of approximately 40 people, are estimated to be designed for the elderly people who could barely stand during the liturgy. Limited number of the benches in other churches may imply that the benches were made of perishable material such as wood which is difficult to survive in most cases.

Keywords: Rhodiapolis, Lycia, Church, High Barriers, Benches

Rhodiapolis, Antalya'nın Kumluca ilçesinde, Likya Bölgesi'nin güneydoğusunda yer alır. Antik şehir, Kumluca'nın hemen kuzeyinde, Finike Körfezine bakan tepenin güney yamacına kurulmuştur.

Orta ölçekli tipik bir Roma kenti görünümünde olan Rhodiapolis'in yerleşim tarihi – 2006 yılındaki kazı çalışmalarında bulunan seramik buluntular sayesinde – M.Ö. 8. yüzyıla kadar inmektedir (Çevik, Kızıgut ve Bulut 2009: 302-303; Çevik, Kızıgut ve Bulut 2010: 30). Kentin günümüze ulaşan mimari yapılarının çoğu Roma dönemine, özellikle kentin en parlak dönemi olan M.S. 2. yüzyıla aittir. Bu dönem öncesine ait – klasik çağa ait mezarlar dışında – mimari kalıntı tespit edilememiştir. Bir Roma kentinde bulunan tiyatro, hamam, stoa gibi yapıları içinde barındıran Rhodiapolis'in bir tepe şehri olmasının getirdiği kısıtlı alan sorunu, teraslar inşa edilerek çözülmüştür. Kent, yukarıdan aşağıya doğru bu kademeli teraslar üzerinde kurulmuştur (Çevik, Kızıgut ve Bulut 2010: 31-34). Terasların en üstünde, kentin akropolisinde, sunulan çalışmanın konusunu oluşturan erken Bizans dönemine ait bazilikal planlı kilise yer alır. Rhodiapolis'de yer alan diğer bir Bizans kilisesi de, şehrin aşağı kesiminde, kent girişinin hemen güneyinde bulunmaktadır (Çevik, Kızıgut ve Bulut 2010: 57, Fig.2, no.2 ve 27). Kentin Bizans dönemi kalıntılarına ait kazı çalışmaları, akropolisteki kilise ile sınırlı olduğundan şehrin aşağı kesiminde yer alan bu kilise hakkındaki bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Kazı çalışmalarında Roma yapılarının Bizans döneminde de kullanıldıkları tespit edilmiştir. Opramoas mezar anıtı, stoa, hamam gibi yapıların içinde Roma dönemi malzemesi kullanılarak duvarlar inşa edilmiş, orijinal işlevinden uzak, yapıları – konut vb. – farklı işlevlere dönüştüren ikincil düzenlemeler mevcuttur (Çevik, Bulut ve Kızıgut 2008: 3, 6; Çevik, Kızıgut ve Bulut 2009: 301-302; Çevik vd. 2010: 214, 216). Bu düzenlemelerin hangi yüzyılda yapıldığını saptayabilmek mümkün olmamıştır.

Rhodiapolis antik kentinde Hristiyanlık sürecine ilişkin bilgiye, ne eski kaynaklarda ne de bölgede ele geçen yazıtlarda rastlanmamıştır. Nikolaos'un 518 yılındaki Konstantinopolis synodunda Rhodiapolis'i temsil ettiği (Le Quin 1958: 991-992; Fedalto 1988: 236) ve en önemlisi 7. ve 9.yüzyıllarda kentin isminin piskoposluk listelerinde yazılı olduğu öğrenilmektedir (Darrouzes 1981: 1.271, 2.334, 3.384, 4.289). Bu da bu tarihe kadar kentte yerleşimin var olduğunu gösterir. Kazı çalışmalarının sonucu da bunu destekler niteliktedir.

Diğer Likya kentlerinde olduğu gibi, Rhodiapolis'in de erken Bizans döneminde refah içerisinde olduğu, akropoliste kazısı yapılan kilisenin zengin dekorasyonundan anlaşılmaktadır. Yerleşimdeki sürekliliğin 9.yüzyıldan sonra da azalarak devam ettiği, hem kilise kazılarında hem de kentin başka yapılarında bulunan seramik parçalarından görülür. Orta Bizans dönemine tarihlenen seramik buluntular, Rhodiapolis'te iskanın, yerleşim küçülmüş dahi olsa, 12.-13. yüzyıllara kadar devam ettiğini göstermiştir (Çömezoglu 2011: 31; Çömezoglu 2014: 668).

Akropolisde yer alan bazilikal planlı kilisenin hem bulunduğu konum hem de kentteki diğer kiliseden daha büyük boyutlu olması sebebiyle, kentin piskoposluk kilisesi olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Zengin dekorasyonu ve buluntuları da bu görüşü desteklemektedir. Kilisede, 2007 yılında Prof. Dr. Engin Akyürek başkanlığındaki İstanbul Üniversitesi ekibi tarafından kazı çalışmalarına başlanmış, 2012 yılında kilise tümüyle ortaya çıkarılmış, (Çevik, Kızıgut ve Bulut 2009: 305-306; Çevik vd. 2010: 217-219; Kızıgut 2012: 359-361) ancak kilisenin kuzeyindeki bitişik mekanlarda henüz kazı çalışması yapılmamıştır.

Dıştan 28 m. uzunluğunda olan kilisede, doğuda 15 m. olan genişlik, batıya doğru genişleyerek yaklaşık 18.30 m.'ye ulaşır (Foto.1). Altışar sütunla üç nefli ayrılan ki-

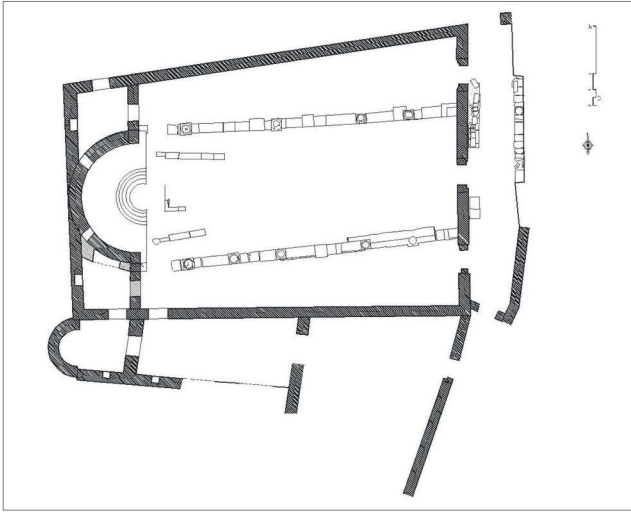

Fotoğraf 1 - Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi, hava fotoğrafı 2012 (Rhodiapolis kazı arşivi) / *Aerial Photograph of the Episcopal Church in Rhodiapolis in 2012.*

lisenin batısında narteks, doğusunda ise düz duvar içine alınmış yarım daire planlı apsis ve iki yanında pastophorion odaları yer alır¹. Kilisenin kuzeydoğusuna bitişik,

¹ Doğu cephesinin düz bir duvarla sonlanması, Likya Bölgesi'nde çok rastlanılan bir özellik değildir. Aksine Kilikia ve Kuzey Suriye kiliseleri başta olmak üzere yakın çevrede daha çok Pam-

muhtemelen yapının sonraki bir evresinde eklenmiş, zemini taş levhalar ile örtülü bir de şapel görülür (Şek.1).

Şekil 1 - Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi, plan / Plan of the Episcopal Church in Rhodiapolis.

Kilisede galeri olduğunu gösteren herhangi bir mimari veri ve arkeolojik buluntu yer almamaktadır. Kazı çalışmalarında apsis ve kilise duvarlarının fresko ile kaplı olduğu, kilisenin, diakonikon dışında, opus tessellatum tekniğinde mozaik ile döşendiği tespit edilmiştir. Kilisenin gerek kuzey nefinden gerekse narteksinden geçilebilen, kuzeyindeki henüz kazılmamış alanda yer alan duvar kalıntılarının piskoposluk konutu olabileceği düşünülmektedir. Kilise, mimari özellikleri ve özellikle mimari plastik eserleri² göz önüne alınarak 5.- 6.yüzyıllara tarihlenmektedir (Akyürek ve Tiryaki 2010: 390). Kilisenin ne zamana kadar kullanıldığı bilinmemektedir. Yapıda en az iki mimari evre olduğu, her iki evrenin de erken Bizans dönemine ait olduğu tespit edilmiştir (Tiryaki baskıda). Kilise kazılarında ele geçen sırsız seramik buluntular, çoğunlukla 4.-5.yüzyıl ile 9.yüzyıl arasına tarihlenmektedir (Çömezoglu 2011: 25; Çömezoglu 2014: 668). Piskoposluk listelerinde 9.yüzyıla kadar kentin ismi olsa da, kilisede erken Bizans dönemi sonrasına ait bir mimari kalıntı yoktur.

Bu makalede kilisenin daha geç bir evresine ait orta nefte yapılan mimari düzenlemeler incelenmiştir. Bizans dini

filya kiliselerinde sıkça görülen bir mimari özelliktir. Hansgerd Hellenkemper, Pamfilya'nın geçiş bölgesi olduğunu belirterek buradaki kiliselerin Kilikia kiliselerinden etkilendiğini belirtir (Hellenkemper 1994: 217). Likya Bölgesi'nde Limyra Piskoposluk Kilisesi, Kökburnu ve Yılanbaşı'ndaki kiliselerde doğu cephesi düz bir duvarla sonlanır (Peshlow 1984: 414, Fig. 2; Grossmann ve Severin 2003: Fig. 10 ve 17).

² Çoğu yerel kireçtaşından olan zengin işlemeli mimari plastik eserler, Likya Bölgesi'ne özgü ortak bezeme, teknik ve üslup özellikleri gösterirler. Dolayısıyla bu taş eserler, bölgedeki yakın yerleşimlerde görülen benzer örneklerden yola çıkılarak 5.-6.yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Tiryaki 2012: 507; Tiryaki baskıda).

mimari envanteri içinde nadir görülen bu mimari özelliklerin ne amaçla yapılmış olabileceği, neden bu tip değişikliklere ihtiyaç duyulduğu tartışılmaktadır.

Yüksek Nef Ayrımı

Naosu üçe ayıran güney ve kuzey stylobatlar üzerinde, sütun kaideleri arasında moloz duvarlar ortaya çıkarılmıştır (Foto.2 ve 3). Yaklaşık 0.60 m. kalınlığında olan bu duvarların yükseklikleri 0.50 m. ile 0.75 m. arasın-

Fotoğraf 2 - Kuzey nef stylobatı üzerindeki duvarlar / Aerial Photograph of the Episcopal Church in Rhodiapolis.

Fotoğraf 3 - Güney nef stylobatı üzerindeki duvarlar / The walls over the south barrier stylobate.

da değişmektedir, bazı yerlerde ise duvarlar tamamen yıkılmıştır. Yapının doğu ve batı duvarına bitişik duvar payelerinin önünde, yan neflerden orta nefte geçişi sağlayan açıklıklar bırakılmıştır. Üzerindeki izlerden sıvayla kaplı oldukları anlaşılan bu duvarların hemen önünde, yan nefler boyunca kaliteli işçilikle yapılmış iki yüzü bezekli çok sayıda levha parçaları, iki kenarı levha oluklu payeler ve levha üstü³ parçaları bulunmuştur (Foto.4). Özellikle güney nefin batısında ortaya çıkarılan iki levhanın⁴ bulunuş şekli ve nef zeminine düşme pozisyonundan, her biri farklı süslemelere

³ Levha üstü, levhayı sağlamlaştırmak ve kullanıldığı yere sıkı oturtmak için levhanın üzerinde kullanılan trapez kesitli mimari öğedir (Alpaslan 1998: 235-247).

⁴ Bu iki levhanın süsleme özellikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Tiryaki 2012: 497-501, Fig.3-10.

Fotoğraf 4 - Güney nefte bulunan bazı levha ve levha üstü parçaları / Some pieces of slabs and upper elements of the slabs found at the south nave.

sahip bu mimari plastik eserlerin, orta nefin kuzey ve güneyindeki bu moloz duvarların üzerinde kullanılmış oldukları tespit edilmiştir (Foto.5-6). Yine güney

Fotoğraf 5 - Güney nefin batısında devrilmiş iki levha, batıdan görünüm / Two fallen slabs at the south nave, view from the west.

nefte üzerinde levha oluğu ve dübel delikleri bulunan bir de sütun gövdesi bulunmuştur (Tiryaki 2012: 506, Fig.18).

Nef ayırımındaki bu yüksek bariyerin zeminden yüksekliğinin – duvar, levhalar ve levha üstü mimari öğeleri ile birlikte – en az 1.75 m. olduğu tahmin edilmektedir (Foto.7).

Erken Bizans kiliselerinde pek görülmeyen bu tipte bir

Fotoğraf 6 - Güney nefin batısında devrilmiş iki levha, önden görünüm / Two fallen slabs at the south nave, front view.

mimari düzenleme, yan neflerden orta nefi geçişi engellediği gibi orta nefin görülmesini de engellemektedir. Ayinin yapıldığı orta nefin yan neflerden görülmemesi

Fotoğraf 7 - Güney nef arkadı, restitüsyon (Serap Kuşu) / The arcade of the south nave, restitution.

neden tercih edilmiştir? İlk akla gelen bu yükseltilmiş nef ayırımının, katekümenler için yapılmış olabileceğidir. Katekümenler, üç yıllık bir din eğitiminden sonra vaftiz olup Hristiyan olmayı bekleyen dönmelelerdir. Bu eğitimleri süresince ayininin sadece ilk kısmına katılabilirler, şarap-ekmek ayininin olduğu komünyon kısmına Hristiyan olmadıkları için katılamazlardı (Taft 1991: 390-391). Ayinin birinci kısmı bittikten sonra orta nefi yan neflerden terkederek kilisenin içinde ayrı bir mekana (narteks, yan nefler veya galeriler vs.) çekilirlerdi. Bu ayrı mekandan ayini dinleyebilirler, ancak ayini izlemeleri yasaktı (Krautheimer 1986: 24 ve 26; Mathews 1971: 127). Dolayısıyla Rhodiapolis Kilisesi'ndeki nefleri ayıran bu yüksek bariyerlerin katekümenler için uygun bir

düzenleme olduğu düşünülebilir. Ancak bu da iki soruyu daha akla getirmektedir. Birincisi Rhodiapolis gibi küçük bir yerleşimde katekümen nüfusu ne kadardı?⁵ Diğeri ise, az sayıdaki katekümen için böylesine zengin ve dolayısıyla pahalı bir mimari düzenleme yapılır mıydı?

Erken Bizans kiliselerindeki nef ayırımı üzerine detaylı bir çalışması bulunan U. Peschlow, özellikle nefleri yüksek bariyerler ile ayrılmış kiliseler üzerinde de durmuştur (Peschlow 2006: 61-65). Bu tipte bir mimari uygulamanın farklı coğrafyalarda bulunduğuna dikkat çekerek, tek bir bölgeye mahsus olmadığını belirtir. Anadolu'da yüksek bariyer kullanımı, erken Bizans dönemine ait Aphrodisias Tapınak Kilisesi ve Priene Piskoposluk Kilisesi'nde karşımıza çıkar. Aphrodisias'da tapınaktan kiliseye çevrilen erken Bizans yapısında, 0.50 m. yüksekliği aşan stylobat üzerine korkuluk levhasının yerleştirilmesiyle nef ayırımındaki bariyer 1.80 m. yüksekliği bulmaktadır (Hebert 2000: 167, Pl. 41-42). Priene Piskoposluk Kilisesi'nde ise, Rhodiapolis örneğinde olduğu gibi, nef ayırımında duvar kullanılmıştır. Nef ayırımına ait levhalardan hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Ancak sütun gövdeleri üzerinde levhalar için yapılmış dikey oluklardan levhaların ve dolayısıyla nef ayırımındaki yüksek bariyerin yüksekliği saptanabilmiştir. Levhalar yerden yaklaşık 0.60 m. yükseklikte, büyük olasılıkla tuğla ve taştan bir duvarın üzerine yerleştirilmişlerdir. Levhaların yüksekliği de 0.90-1.00 m. arasında olup üzerlerinde de levha üstü kullanılmıştır. Böylelikle nef ayırımındaki yükseklik, 1.60-1.80 m'yi bulmaktadır (Westphalen 2000: 279, Fig.5a; Westphalen 1998: 311, Abb.19). Diğeri bir örnek, daha uzak bir coğrafyada, Kuzey Afrika'da karşımıza çıkar. Latrun (Sireneyka, Libya) antik kentinde iki Bizans kilisesinden biri olan Bazilika B'de nefleri, Aphrodisias örneğinde olduğu gibi, yüksek stylobatlar ayırmaktadır (Widrig 1978: 112, 115, 131, Pl. 11; Attanasio, Brilli ve Rocchi 2008: Fig.2). 0.63 m. yüksekliğindeki stylobatlardan güneydeki üzerinde in-situ halde bulunan 1.04 yüksekliğinde levha ile birlikte nef ayırımının yüksekliği 1.67 m'yi bulmaktadır. Makedonya'da ise erken Bizans dönemine ait iki kilisede farklı tipte yüksek nef ayırımına

rastlanır. Bunlardan ilki olan Philippi A Bazilikası'nda çifte stylobat kullanılmıştır⁶. (Lemerle 1945: 348-350, Fig.11). 0.50 m. yüksekliğindeki stylobat, yanyana bir sütun dizisi ile hemen arkasına yerleştirilen bir sıra paye ve korkuluk levhası taşıdığından iki stylobat kalınlığında yapılmıştır. Burada nef ayırımının yüksekliği 1.50 m'dir. Diğeri bir örnek olan Stobi Piskoposluk Kilisesi'nde de yan yana iki stylobat kullanılmıştır (Peschlow 2006: 65, Fig.24; Hoddinot 1963: 162, Fig.73). Orta nefin sütun dizisini taşıyan stylobatın yüksekliği 0.77 m'dir. Kilisenin sonraki bir evresinde bu stylobatın arkasına daha yüksek, üzerinde korkuluk levhalarının yerleştirildiği ikinci bir stylobat eklenmiş, böylece nef ayırımının yüksekliği Philippi'deki örnek ile hemen hemen aynı olmuştur. Bu kilise örneklerinin çoğunda nef ayırımı yüksek stylobat ile sağlanmıştır⁷. Sadece Priene Piskoposluk Kilisesi ve Rhodiapolis Kilisesi'nde nef ayırımında duvarlar kullanılmıştır.

Oturma Sekileri

Rhodiapolis Kilisesi'nde alışılmamış özelliklerden bir diğeri, yapının orta nefinde oturma yerlerinin bulunmuş olmasıdır. Kuzey stylobatın batı kısmında duvara bitişik olarak inşa edilmiş 4.20 m. uzunluğunda bir

Fotoğraf 8 - Orta nefin kuzeybatısında oturma sırası / The sitting bench at the northwest of the middle nave.

oturma sekisi ortaya çıkarılmıştır (Foto. 8). İç kısmı moloz ve toprak dolgu olan seki, yatay ve dikey yerleştirilen kireç taşı kaplamalardan oluşturulmuştur.

⁵ Thomas F. Mathews, Konstantinopolis'de en azından 7.yüzyıla kadar azalmış olsalar da katekümenlerin halen var olduklarını (Mathews 1971: 128), ayrıca 3. ve 4.yüzyıl kaynaklarında katekümenlik ile ilgili birçok bilgi bulunduğunu, ancak 5.yüzyıldan itibaren bu bilgilerin azaldığını belirtir (Mathews 1971: 125). Robert F. Taft da, katekümenler ile ilgili son synod kararlarının Trullo Konsili'nde (691-692) alındığını belirtir, bir yandan da daha erken döneme ait değerini kaybetmiş bazı kararların tekrarlanabileceğini vurgular. Dolayısıyla 7.yüzyıl sonunda katekümenliğin ne kadar etkili bir kurum olduğu bilinmemektedir (Taft 2009: 288).

⁶ Orta nef boyunca çifte stylobat veya iki stylobat kullanımı genelde, Stobi ve Philippi'de görüldüğü gibi, Makedonya Bölgesi'nde karşımıza çıkan bir mimari uygulamadır. Ne amaçla kullanıldığı bilinmemektedir (Peschlow 2006: 65).

⁷ Özellikle Yunanistan ve Ege Adaları'nda, 5. ve 6.yüzyıl kiliselerinde nefler birbirinden yüksek stylobatlar ile ayrılır. Sütun dizisinin üzerine oturduğu bu stylobatların zeminden yükseklikleri 0.50 m. veya daha fazladır. Yüksek stylobatlı kiliseler için bkz. Mathews 1971: 118-119, dn.13; Lemerle 1945: 350; Orlandos 1936: 73.

Duvardan 0.50 m. dışarı çıkıntı yapan sekinin zeminden yüksekliği ise 0.50 m'dir. Ayrıca orta nefin mozaik zeminini üzerinde, stylobata 0.30 m. mesafede, oturma sekisinin izlerini doğuya doğru takip etmek mümkündür (Foto.9). Aynı şekilde güney stylobatın batısında, sty-

Fotoğraf 9 - Oturma sekisinin kuzey stylobata paralel mozaik üzerindeki izleri / *The traces of the sitting bench over the mosaics parallel to the northern stylobate*

lobata bitişik, 2 cm. kalınlığındaki taş kaplamalar ile sınırlı, oturma sekisine ait 0.30 m. kalınlığında bir sıra taş dizisi ortaya çıkarılmış ve kuzeydeki gibi sekiye ait mozaik üzerindeki izlerin de doğuya doğru devam ettiği tespit edilmiştir (Foto.10). Dolayısıyla kilisenin sonraki evresine ait 11 m. uzunlukta oldukları anlaşılan bu oturma sekilerinin, orta nefin hem kuzeyinde hem de güneyinde karşılıklı olarak yapılmış oldukları tespit edilmiştir (Foto.7).

Ayinin yapıldığı orta nef içinde oturma yeri olarak yapılmış sıraların yer alması, Bizans mimari envanteri içinde nadir rastlanan bir özellik olarak karşımıza çıkar. Bu nadir özelliğe ilişkin az sayıda arkeolojik kanıt bulunmaktadır (Caseau 2007: 560). Bu oturma yerleri ne amaçla ve kimler için yapılmış olabilir? Erken dönemlerde kilise içersinde cemaatin oturduğuna dair bazı kaynaklar mevcuttur. Bu kaynaklardan

en erkeni, 3.yüzyıla ait Didascalia Apostolorum'dur⁸. Bu liturjik kaynaktaki, kilise içersinde cemaatin oturma düzeni anlatılırken, ruhban sınıfının kilisenin doğu ucunda oturduğu, naosta önce erkeklerin sonra da kadınların oturması gerektiğinden bahsedilmekte (Gibson 1903: 65; Vööbus 1979: 131) ve metnin devamında, "Gençler, eğer yer varsa otursunlar, yoksa ayakta dursunlar. Yaşlılar da

ayrı bir yerde otursunlar ve eğer çocukları varsa, onları da yanlarında ayakta tutsunlar. Genç kızlar yer varsa otursunlar, eğer yoksa diğer kadınların arkasında ayakta dursunlar. Evli ve çocuğu olan kadınlar ayrı olarak ayakta dursunlar. Ama yaşlı kadınlar ve dullar ayrı bir yerde otursunlar" şeklinde ifadeler yer almaktadır (Gibson 1903: 65; Vööbus 1979: 131; Horner 1904: 195). Ayrıca kilisede oturma düzeninden sorumlu bir diyakozun da kiliseye girenleri gözlemek ve yönlendirmekle yükümlü olduğu yazmaktadır (Gibson 1903: 66; Vööbus 1979: 131). Didascalia'ya göre kilise içersinde kişiler statü ve yaşlarına göre ayrı yerlerde, ya oturuyorlar ya da ayakta duruyorlardı. Yaşlılar ve dullar mutlaka oturtulur, cemaatin geri kalanı ise eğer yer varsa oturtulur. Daha geç döneme ait bir kaynaktaki, yedinci yüzyıl yazarı, John Moschos, kilise içinde oturmaktan bahsetmektedir. Abba Theodoros'un İskenderiye'de ne zaman bir kiliseye girse, bir oturma sekisinde uyuyakaldığı yazılıdır (Wortley 1992: 140). Aynı kaynağın başka bir bölümünde ise genç bir adamın kilisede otururken başka bir adamla ruhun kurtuluşu üzerine konuşmaya başladıklarından bahseder (Wortley 1992: 179). Bir diğer eski kaynaktaki da Abba Silvanus, keşiş kardeşine "Dua etmek için ayağa kalktığında, ilahi

Fotoğraf 10 - Güney stylobata bitişik oturma sekisine ait kalıntılar / *The remains of the sitting bench adjacent to the southern stylobate*

söylemeyi bir yana bırak ve söylediğin şeyin anlamını kavramaya çalış" diye öğütler (Wortley 2006: 325). Dördüncü yüzyılda Hristiyan manastırcılığının kurucusu olarak kabul edilen Pachomius'un manastırlarında akşam ayinlerinde, ayinin başında ve sonunda oturuluyor, dua başlayınca da ayağa kalkılıyordu (Taft 1993: 60). Bu eski kaynaklardan, hem manastır hem de cemaat kiliselerinde geçen metinlere bakıldığında, ayine katılanlardan oturmaya muhtaç olanların oturduğunu ve diğerlerinin de eğer yer varsa oturabilecekleri öğrenilmektedir. Bazı belgeler de dua esnasında ayağa kalkıldığını aktarmaktadır.

⁸ Havariler Tüzüğü, kilise yasaları ve liturjik konular ile ilgili seviz kitaplık bir koleksiyondur. Üçüncü yüzyılda Suriye'de yazılan Didascalia Apostolorum da Havariler Tüzüğü'nün ilk altı kitabını oluşturur (Schminck 1991: 141).

Değerlendirme

Kapadokya Bölgesi'nde erken döneme ait, bazilikal planlı iki kilisede kayaya oyulmuş uzunlamasına oturma sıraları yer almaktadır⁹. En erken örneklerden biri, 5.-6.yüzyıllara ait bazilika planlı Çavuşin'deki, Aziz Ioannes Kilisesi'dir (Thierry 1983: 59-64, Fig.23; Teteriatnikov 1996: 109-110, ill.48). Rhodiapolis örneğinde olduğu gibi kilisenin orta nefinde oturma sıraları görülür. Sadece bu örnekte, orta nefi üç yandan saran kayaya oyma oturma sıraları yer alır. Yedinci yüzyıl başlarına ait Durmuş Kadir Bazilikası'nda ise oturma sıraları, kilisenin batı ve güney duvarları boyunca yerleştirilmiş, kuzey duvarı tahrip olduğundan, bu kısımda oturma sırası olup olmadığı bilinmemektedir (Teteriatnikov 1996: 110, ill.49). Kapadokya'nın erken ve orta Bizans dönemine ait, farklı plan tipindeki bazı kiliselerinde ise uzunlamasına oturma sıraları korunmuş halde günümüze gelebilmiştir (Teteriatnikov 1996: 108-113). Bazı bölgelerde ise erken dönem kiliselerin yan duvarlarında tuğladan veya taş örgüden yapılmış örneklerle karşılaşılır. Örneğin, Filistin Bölgesi'nde 6.yüzyıla ait Khirbet el-Beiyudat Kilisesi'nde kilisenin kuzey ve güney duvarlarında taştan oturma sıraları yer alır (Hizmi 1993: 158, 160, Fig.12). Makedonya'da Caričin Grad'ın 6.yüzyıl güney kilisesinde tuğladan oturma sıraları kullanılmıştır (Hoddinott 1963: Fig.145). Thassos'daki çifte bazilikanın güneydeki kilisesinin batı ve kuzey duvarlarında da taştan örme oturma sıraları bulunmaktadır (Sodini ve Kolokotsas 1980: 129, Pl.42a). Bu erken örneklerin çoğunda, Rhodiapolis'te görülen düzenlemenin aksine, genellikle kiliselerin yan duvarlarına bitişik uzunlamasına oturma sıraları kullanılmıştır. Bu tipteki oturma sıraları, liturjik performansın uygulanması için orta nefin boş kalmasını ve doğudaki apsise kolay erişilmesini sağlayan bir düzenlemedir (Teteriatnikov 1996: 109; Caseau 2007: 562).

Bazı erken dönem kiliselerinde oturma sıraları bulunurken, pek çoğunda bulunamamış olmasının sebebi, oturma sıralarının ahşaptan yapılmış olmasından kaynaklanıyor olabilir. Kapadokya Bölgesi'nde örneklerin daha fazla korunmuş olması, burada oturma sıralarının kayadan oyularak yapılmış olmalarıdır (Teteriatnikov 1996: 118). Geç Antik döneme ait kiliselerin envanterleri üzerine araştırma yapmış olan B. Caseau, Mısır'daki bir köy kilisesi'nde bile ahşap oturma sıralarının olduğuna işaret ederek diğerlerinde de ahşap oturma yerlerinin olabileceğini belirtmektedir¹⁰ (Caseau 2007: 560).

Rhodiapolis Kilisesi'nin orta nefinde, yapının sonraki bir evresine ait bu tartışmalı mimari düzenlemeler, diğer Bizans kiliselerinde az rastlanılan uygulamalardır. Kilisenin nef ayırımındaki yüksek bariyer kullanımı, nadir olmakla birlikte farklı coğrafyalarda birkaç kilisede görülmektedir. Bu yapılar arasında ortak bir özellik olmadığı da dikkati çekmektedir. Bu yüksek bariyerler, bazı kiliselerde liturjinin yapıldığı orta nefi görmeyi zorlaştırmakta, bazılarında da, Rhodiapolis'de olduğu gibi, orta nefteki ayinin görülmesini tamamen engellemektedir. Bu zorunlu bir liturjik uygulama mıdır? Cemaatin dışında vaftiz olmamış katekümenler için düşünülmüş bir mimari düzenleme midir? Bu uygulamanın katekümenler için yapılmış olabileceği düşünülse bile, neden bazı kiliselerde uygulanıp diğerlerinde uygulanmadığı, mevcut kanıtlarla açıklığa kavuşamamıştır.

Kilisenin iç düzenlemesiyle ilgili çözülmesi gereken başka bir husus ise, orta nef boyunca karşılıklı yerleştirilmiş oturma sıralarının gerçek işlevidir. Her biri 11 m. uzunluğunda olan oturma sıralarının yaklaşık 40 kişilik bir kapasitesi olabilir. Dolayısıyla görece nadir sayıdaki bu oturma sıralarının cemaat içersinde, ayinde ayakta durmakta zorlanacak belirli bir kesim için yapılmış oldukları düşünülebilir. Diğer kiliselerde az görülen bu uygulamanın da neden bazı kiliselerde olup da diğerlerinde olmaması cevaplanması gereken bir diğer sorudur. Oturma sıralarının korunduğu örnekler ve kilise envanterleri göz önünde bulundurulduğunda zaman içerisinde kolaylıkla deforme olabilen ya da ortadan kalkabilen bir malzemeyle yapılmış olması akla gelebilir.

⁹ Kapadokya'daki kiliselerde oturma yerleri üzerine ayrıntılı çalışması için bkz. Teteriatnikov 1996: 108-124.

¹⁰ 5. ve 6. yüzyıllara tarihlenen Ibion Kilisesi'nin envanter listesinde üç adet koltuk ile birlikte iki adet oturma sırasının ahşap olduğu yazılıdır (Caseau 2007: 560).

Kaynakça

- Alpaslan, Sema, 1998.
“Demre Aziz Nikolaos Kilisesi’ndeki Trapez Kesitli Levhalar, Levha Üstü ve Levha Kaideleri”, *Adalya*, 2: 235-247.
- Akyürek, Engin ve Ayça Tiryaki, 2010.
“Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi Kazılarında Üç Mimari Plastik Eser Üzerine Değerlendirmeler”, *Adalya*, 13: 389-403.
- Attanasio, Donato, Mauro Brilli ve Paolo Rocchi, 2008.
“The Marbles of two early Christian Churches at Latrun (Cyrenaica, Libya)”, *Journal of Archaeological Science*, 35: 1040-1048.
- Caseau, Béatrice, 2007.
“Objects in Churches: The Testimony of Inventories”, editörler: Luke Lavan, Ellen Swift ve Toon Putzeys, *Objects in Context Objects in Use. Material Spatially in Late Antiquity*: 551-579. Leiden-Boston: Brill.
- Çevik, Nevzat, Süleyman Bulut ve İsa Kızılgut, 2008.
“Rhodiapolis Kazılarında İlk Yıl: 2006”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 29/2: 1-18.
- Çevik, Nevzat, İsa Kızılgut ve Süleyman Bulut, 2009.
“Rhodiapolis 2007 Yılı Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30/4: 297-316.
- Çevik, Nevzat ve vd., 2010.
“Rhodiapolis Kazıları ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2008 Raporu”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 31/4: 209-230.
- Çevik, Nevzat, İsa Kızılgut ve Süleyman Bulut, 2010.
“Rhodiapolis, as a Unique Example of Lycian Urbanism”, *Adalya*, 13: 29-63.
- Çömezoglu, Özgü, 2011.
“Rhodiapolis Erken Bizans Dönemi Kilisesi Kazılarında Sırsız Seramik Buluntular”, *Anadolu ve Ortaçağ*, 5: 25-46.
- Çömezoglu, Özgü, 2014.
“Coarse Wares from the Early Byzantine Episcopal Church of Rhodiapolis: Cooking Wares and Amphorae”, editörler: N.P. Papadimitriou, E. Nodaru ve V. Kilikoglou. *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean*: cilt 1: 665-675. (BAR International Series 2616(1)), Oxford: Archaeopress.
- Darrouzès, J., 1981.
Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, Géographie Ecclésiastique de l’empire Byzantine 1. Paris: Institut Français d’études Byzantines.
- Fedalto, Giorgio, 1988.
Hierarchia Ecclesiastica Orientalis I: Series Episcoporum Ecclesiarum Christianarum Orientalium. Padova: Edizioni Messaggero.
- Gibson, Margaret Dunlop (çev.), 1903.
The Didascalia Apostolorum in English (Horae Semiticae No.II), London: C.J. Clay.
- Grossmann, Peter ve Hans-Georg Severin, 2003.
Frühchristliche und byzantinische Bauten im südöstlichen Lykien: Ergebnisse zweier Surveys (Istanbuler Forschungen 46), Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag.
- Hebert, Laura, 2000.
“The Temple-Church at Aphrodisias”, (Unpublished Phd. Thesis: New York University, Institute of Fine Arts. New York.)
- Hizmi, Hananya, 1993.
“The Byzantine Church at Khirbet el-Beiyûdât in the Lower Jordan Valley”, editör: Yoram Tsafrir. *Ancient Churches Revealed:154-163*. Jerusalem: Israel Exploration Society.
- Hellenkemper, Hansgerd, 1994.
“Early Church Architecture in Southern Asia Minor”, editör: Kenneth Painter. *Churches Built in Ancient Times. Recent Studies in Early Christian Archaeology*: 213-238. London: Society of Antiquaries, Accordia Research Centre.
- Hoddinott, R.F., 1963.
Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia. A Study of the Origins and the Development of East Christian Art, London: Macmillan and Co Ltd.
- Horner, G., 1904.
The Statutes of the Apostles or Canones Ecclesiastici. London: Williams and Norgate.
- Kızılgut, İsa, 2012.
“Rhodiapolis Kazıları ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2010”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 33/3: 353-376.
- Krautheimer, Richard, 1986.
Early Christian and Byzantine Architecture. New Haven and London: Yale University Press.

- Le Quin, Michaelis, 1958.
Oriens Christianus I. Graz: Akademische druck-U. Verlagsanstalt.
- Lemerle, Paul, 1945.
Philippe et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et Byzantine (Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome 158), Paris : E. D. Boccard.
- Mathews, Thomas F., 1971.
The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy. University Park and London: The Pennsylvania State University Press.
- Orlandos, Anastase K., 1936.
"Délos chrétienne", Bulletin de correspondance hellénique, 60: 68-100.
- Peschlow, Urs, 1984.
"Die Bischofskirche in Limyra (Lykien)", Actes du Xe Congrès International d'Archeologie Chrétienne, Thessalonique, 28 Septembre-4 Octobre 1980. cilt II: 409-421. Città del Vaticano: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana.
- Peschlow, Urs, 2006.
"Dividing Interior Space in Early Byzantine Churches: The Barriers between the Nave and Aisles", editor: Sharon E. J. Gerstel. Thresholds of the Sacred. Architectural, Art Historical, Liturgical and Theological Perspectives on Religious Screen, East and West: 53-71. Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Schminck, Andreas, 1991.
"Apostolic Constitutions", The Oxford Dictionary of Byzantium. Cilt 1: 141. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Sodini, J.P. ve K. Kolokotsas 1980.
Alikii II: La Basilique Double, (Études Thasiennes X), Paris: Boccard.
- Taft, Robert F., 1991.
"Catechumenate", The Oxford Dictionary of Byzantium. Cilt 1: 390-391. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Taft, Robert, 1993.
The Liturgy of the Hours in East and West. Collegeville-Minnesota: The Liturgical Press.
- Taft, Robert F., 2009.
"When did the Catechumenate die out in Constantinople", editörler: Joseph D. Alchermes, Helen C. Evans ve Thelma K. Thomas. ANAQMATA EOPTIKA. Studies in Honor of Thomas F. Mathews: 285-295. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.
- Teteriatnikov, Natalie B., 1996.
The Liturgical Planning of Byzantine Churches in Cappadocia, (Orientalia Christiana Analecta 252), Roma: Pontificio Istituto Orientale.
- Thierry, Nicole, 1983.
Haut Moyen-Âge en Cappadoce. Les églises de la région de Cavusin. Cilt 1. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- Tiryaki, Ayça, 2012.
"Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi'ne Ait Bir Grup Kömür Levhası", Olba, 20: 493-514.
- Tiryaki, Ayça, baskıda.
"Architectural Decoration of the Episcopal Church of Rhodiapolis in Lycia". ASMOSIA X. Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity, Roma, 21-26 Maggio 2012.
- Vööbus, Arthur (çev.), 1979.
The Didascalia Apostolorum in Syriac. (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 408 – Scriptores Syri 180), Louvain: Secrétariat du CorpusSCO.
- Westphalen, Stephan, 1998.
"Die Basilika von Priene. Architektur und liturgische Ausstattung", Istanbuler Mitteilungen, 48: 279-340.
- Westphalen, Stephan, 2000.
"The Byzantine Basilica at Priene", Dumbarton Oaks Papers, 54: 275-280.
- Widrig, Walter, 1978.
"Two Churches at Latrun in Cyrenaica", Papers of the British School at Rome, 46: 94-131.
- Wortley, John (çev.), 1992.
The Spiritual Meadow (Pratum Spirituale). Michigan: Cistercian Publications.
- Wortley, John, 2006.
"How the Desert Fathers "Meditated"", Greek, Roman and Byzantine Studies, 46: 315-328.